

3. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

УДК 330.5.009.15(477)

ОФІЦІЙНИЙ ТА ТІНЬОВИЙ СЕКТОР В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Бабміндра Д.І., д.е.н., професор, Овчаренко А.В., аспірант,
Горбань О.В., Баклицька К.В.

*Запорізький національний університет
Україна, 69600, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66*

baklitsckaja2010@yandex.ua

У статті описано суть, причини, механізми функціонування і методи нейтралізації тіньової економіки та її особливості в економіці України. Висвітлено теоретичні підходи щодо визначення поняття «тіньова економіка» у широкому та вузькому розумінні, оцінені її масштаби як вихідної бази тіньових процесів, що мають подальший, якісно новий розвиток. Розглянуто проблеми, пов'язані з тінізацією економіки, аналіз чинників, що на неї впливають, внесено пропозиції щодо детінізації економіки України. Тіньова економіка властива більшою чи меншою мірою всім часам і всім країнам. В Україні на даний момент залишається гострою проблема корумпованості, наркобізнесу, нелегального виробництва і збуту продукції, фіктивних грошових операцій. Нестабільне законодавство відлякує підприємців від легалізації їхньої діяльності і примушує йти в тінь. Дослідження в цьому напрямі ускладнюється ще й тим, що достовірної і повної інформації про рівень тінізації економіки отримати практично неможливо. Оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичніших розрахунків вони вражають. Стаття також містить дослідження офіційного та тіньового секторів економіки України за допомогою різних методів. Досягнення мети передбачає вирішення таких наукових і практичних завдань: узагальнити, систематизувати і критично проаналізувати теоретичні та практичні аспекти тіньової економіки, встановити передумови її виникнення і розвитку; виявити й обґрунтувати причини появи тіньових економічних відношень у трансформаційних економіках з метою обмеження їх негативного впливу; визначити ознаки тіньової економіки з метою її структурування та класифікації; запропонувати комплекс заходів економічного і правового характеру щодо інтенсифікації процесів обмеження обсягів тіньової економіки.

Ключові слова: тінізація, деформація, диспропорція, легалізація тіньового сектора, детінізація, тіньова економіка, метод збитковості, монетарний метод, електричний метод, метод «витрати населення – роздрібний товарооборот».

ОФИЦИАЛЬНЫЙ И ТЕНЕВОЙ СЕКТОР В ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ

Бабміндра Д.И., д.э.н., профессор, Овчаренко А.В., аспирант,
Горбань О.В., Баклицкая К.В.

*Запорожский национальный университет
Украина, 69600, Запорожье, ул. Жуковского, 66*

В статье описаны суть, причины, механизмы функционирования и методы нейтрализации теневой экономики и ее особенности в экономике Украины. Изложены теоретические подходы к определению понятия «теневая экономика» в широком и узком смысле, оценены ее масштабы в качестве исходной базы теневых процессов, имеющих в дальнейшем, качественно новое развитие. Проанализированы проблемы, связанные с тенезацией экономики Украины, которые на нее влияют, внесены предложения по детенизации экономики Украины. Теневая экономика присуща в большей или меньшей степени всем временам и всем странам. В Украине на данный момент остается острой проблема коррумпированности, наркобизнеса, нелегального производства и сбыта продукции, фиктивных денежных операций. Нестабильное законодательство отпугивает предпринимателей от легализации их деятельности и заставляет уходить в тень. Исследования в данном направлении осложняется еще и тем, что достоверной и полной информации об уровне тенезации экономики получить практически невозможно. Оценки объемов теневых процессов в Украине очень разные, но даже при самых оптимистических расчетах они шокируют. Статья также содержит исследования официального и теневого секторов экономики Украины с помощью различных методов. Достижение цели предусматривает решение таких научных и практических задач: обобщить, систематизировать и критически проанализировать

теоретические и практические аспекты теневой экономики, установить предпосылки ее возникновения и развития; выявить и обосновать причины появления теневых экономических отношений в трансформационных экономиках с целью ограничения их отрицательного воздействия; определить признаки теневой экономики с целью ее структурирования и классификации; предложить комплекс мер экономического и правового характера по интенсификации процессов ограничения объемов теневой экономики.

Ключевые слова: тенезация, деформация, диспропорция, легализация теневого сектора, детенизация, теневая экономика, метод убыточности, монетарный метод, электрический метод, метод «затраты населения – розничный товароборот».

FORMAL AND INFORMAL SECTOR UKRAINE IN ECONOMICS

Babmindra D.I., Doctor of Economics, Professor, Ovcharenko A.V. graduate student,
Gorban O.V., Baklytska K.V.

*Zaporizhzhia National University
Ukraine, 69600, Zaporizhzhya, Zhukovsky str., 66*

In the article essence, reasons, mechanisms of functioning and methods of neutralization of shadow economy and her feature, is described in the economy of Ukraine. Theoretical approaches are reflected in relation to determination of concept «shadow economy» in the wide and narrow understanding, her scales are appraised as an initial base of shadow processes that have further, qualitatively new development. The problems related to shadowing of economy, analysis of factors, are considered, that on her influence, suggestions are brought in in relation to legalization of economy of Ukraine. A shadow economy is peculiar in a greater or less degree to all times and entire countries. In Ukraine now the problem of corrupted, drug dealing, illegal production and production, dummy money activities distribution remains sharp. An unstable legislation frightens off businessmen from legalization of their activity and compels to go to shade. Research in this direction becomes complicated yet and that reliable and complete information about the level of shadow of economy getting is practically impossible. The estimations of volumes of shadow processes in Ukraine are extraordinarily different, but even at the most optimistic calculations they strike. The article also contains research of official and shadow sectors of economy of Ukraine by means of different methods. Gaining end in this advanced study envisages the decision of such scientific and practical tasks: to generalize, to systematize and critically analysis the theoretical and practical aspects of shadow economy, set pre-conditions of her origin and development; to educe and ground reasons of appearance of shadow economic relations in transformation economies with the aim of limitation of them negative influence; to define the signs of shadow economy with the aim of her structuring and classification; to offer the complex of measures of economic and legal character in relation to intensification processes of limitation of volumes of shadow economy.

Key words: shadow, deformation, imbalance, legalization of the informal sector, legalization of shadow economy, method losses, monetary method, electric method, "spending – retail turnover."

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічне становище України протягом останніх років характеризується значним розширенням масштабів тіньової економіки та посиленням її впливу на соціально-економічне життя суспільства. Тінізація економіки зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України. Паралельне функціонування двох секторів – легального та тіньового – ускладнює стабільний розвиток економіки країни. Поряд з офіційною діловою активністю існує і тіньова ділова активність, яка має величезний розмах, незважаючи на зростаючі економічні та адміністративні заборони [1].

Особливого значення сьогодні набула проблема легалізації тіньового сектора, спричинена певною сукупністю об'єктивних і суб'єктивних факторів. По-перше, в умовах переходу до ринкових відносин частка тіньової економіки збільшується. По-друге, за умов перехідних перетворень держава не володіє сталим і діючим механізмом звуження та легалізації тіньових процесів. Пошук вирішення суперечностей впливу тіньового сектора економіки на господарські процеси лежить на шляху формування і вдосконалення механізму взаємодії неофіційного та офіційного секторів економіки в напрямі легалізації, виявлення форм і методів впливу на тіньові й офіційні відносини.

Дослідження процесу взаємодії тіньового та офіційного секторів економіки на сучасному етапі має велике теоретичне та практичне значення і є важливим напрямом соціально-економічного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Учені, представники зарубіжної та вітчизняної економічної думки, починаючи із середини-кінця ХХ ст., активно працюють над вирішенням проблеми існування тіньового сектора економіки, виокремлення її чинників та шляхів протидії. Актуальність і гостроту цієї проблематики підтверджують плідні дослідження вітчизняних учених, зокрема В. Зянько [1], О. Лопатіна [2], О. Засанської [3], З. Варналія [4], І. Мазура [5], В. Шелест [6]. Різні теоретичні аспекти проблеми тіньової економіки, зокрема в контексті причинності тінізаційних процесів, вивчає учений З. Варналій, який стверджує, що: «досліджувати поняття тіньової економіки варто на основі міждисциплінарного підходу. Напрямок міждисциплінарного дослідження багато в чому визначається вибором основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери». Досліджуючи проблему тіньової економіки, мотиви та причини виникнення, її роль і місце в сучасному ринковому господарстві, науковці формулюють власні аналітичні оцінки і висновки, пропонують певні шляхи та способи обліку тіньових економічних явищ та механізми державної протидії їх розвитку. Значний внесок у розроблення сучасних наукових підходів до з'ясування механізмів тіньової економічної діяльності зробив Шелест, який сформулював таке визначення тіньової економіки: «... це економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства».

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення причин тінізації економіки, огляд сучасного стану офіційного та тіньового секторів економіки України за допомогою різних методів, порівняльний аналіз показників тінізації України з іншими країнами світу, з'ясування стану і перспектив розвитку механізму взаємодії легального та нелегального секторів з метою детінізації економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу на макро- і мікрорівнях, прийняття ефективних управлінських та законодавчих рішень. Ігнорування такого суперечливого та полісистемного явища, як тіньова економіка, спричиняє серйозні помилки у визначенні макроекономічних показників та неадекватну оцінку найважливіших процесів і тенденцій, тактичні та стратегічні прорахунки щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки.

Ефективні наукові пошуки та владні дії в цій сфері ускладнюються тим, що достовірної та повної інформації стосовно рівня тінізації економіки отримати практично неможливо. Дійсно, оцінки обсягів тіньових процесів в Україні надзвичайно різні, але навіть за найоптимістичнішими розрахунками – вони вражають [2].

Тіньова економіка – це складне явище, представлене як сукупність неконтрольованих і нерегульованих протиправних і законних економічних відношень між суб'єктами економічної діяльності, які мають на меті незаконне (неофіційне) отримання доходу.

Аналіз досліджень тіньової економіки дає можливість стверджувати, що розмір тіньової економіки сильно корелює з економічними циклами. Зокрема, у період економічного спаду, зростання безробіття, зниження наявних доходів, відсутності впевненості в завтрашньому дні більшість людей схильні дрейфувати в «тіньову діяльність», тобто підприємці наймають робочу силу без офіційного оформлення; відображають по обліку лише частину фактично нарахованої заробітної плати; частково фіксують проведені поставки товару; занижують реалізацію продукції для підвищення особистих коштів і таким чином компенсують втрату джерел доходу [3].

Масштаби тінізації економічного життя, недовіра державних зусиль щодо її подолання призводять до деформації принципів громадянського суспільства, формують негативний

імідж України у світі, стримують надходження в країну іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами [4].

До найістотніших чинників тінізації національної економіки належать [5]:

1. Неефективне державне регулювання економіки – відсутність довіри бізнесу до держави та держави до бізнесу, висока бюрократизація, недосконале інституційне та законодавче забезпечення.
2. Неефективне адміністрування податків, що підтверджують рейтингові оцінки цієї сфери.
3. Проблеми ринку праці, пов'язані з низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників та зростанням рівня безробіття.
4. Недосконале грошово-кредитне регулювання, яке полягає в непрозорому рефінансуванні комерційних банків та встановленні гнучкого валютного курсу, надмірна активність держави на позичковому ринку – випуск державних облігацій для поповнення державного бюджету.
5. Недосконалість бюджетної системи, низький контроль за використанням бюджетних коштів.
6. Недосконалість судової та правоохоронної системи, відсутність чіткої державної програми боротьби з організованою злочинністю.

За розрахунками Мінекономрозвитку, рівень тінізації економіки України дорівнював таким показникам:

- 2010 р. – 44%;
- 2011 р. – 48%;
- 2012 р. – 46%;
- 2013 р. – 51%;
- 2014 р. – 58%;
- 2015 р. – 56%.

За попередніми розрахунками Мінекономрозвитку у I кварталі 2016 року рівень тіньової економіки склав 41% від офіційного ВВП, що на 5 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року [6].

Оцінка рівня тіньової економіки здійснювалася чотирма різними методами, а саме:

- методом збитковості;
- монетарним методом;
- електричним методом;
- методом «витрати населення – роздрібний товарооборот».

Усі чотири методи показали зменшення рівня порівняно з I кварталом 2015 року.

1. Показник рівня тіньової економіки, розрахований за методом збитковості підприємств, у I кварталі 2016 року склав 34% від офіційного ВВП, що на 13 в. п. менше, ніж у відповідному періоді 2015 року. Водночас, такий результат значно мірою був отриманий завдяки покращенню фінансового результату діяльності підприємств ВЕД «Професійна, наукова та технічна діяльність» на тлі збільшення тарифів на газ, що, своєю чергою, зумовило підвищення обсягу прибутку суб'єктів господарювання за підсумком звітного періоду. Крім того, слід зважати на те, що I квартал 2015 року був роком безпрецедентного зростання рівня тіньової економіки, оціненого за методом збитковості підприємств, спричиненого зневірою

суб'єктів господарювання у покращення економічної та політичної ситуації на тлі поширення цінових та девальваційних шоків, а також збереження у той час напруженої ситуації на сході країни. Тобто суттєве скорочення рівня тіньової економіки в I кварталі 2016 року за методом збитковості підприємств пояснюється також дією чинника високої бази порівняння.

2. Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням монетарного методу, скоротився порівняно з показником I кварталу 2015 року на 6 в.п. до 29% від ВВП. Це відбулося в умовах проведення НБУ операцій з розміщення депозитних сертифікатів НБУ (під 19-20% річних) та регулювання у такий спосіб обсягу ліквідної грошової маси. Разом з тим, необхідно зазначити, що більш адекватну, на наш погляд, оцінку рівня тіньової економіки (зменшення порівняно з відповідним періодом 2015 року на 2 в.п. до 37% у I кварталі 2016 року) показав удосконалений Мінекономрозвитку монетарний метод, методологічні положення розрахунку, за яким наразі апробуються.

3. Рівень тіньової економіки, розрахований за електричним методом, зменшився порівняно з відповідним періодом 2015 року на 3 в.п. і склав у I кварталі 2016 року 34% від рівня офіційного ВВП. Це стало результатом отримання за підсумком січня-березня 2016 року приросту обсягу реального ВВП (на 0,1% відносно обсягу в січні-березні 2015 року) при скороченні обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби (на 3,4% відповідно). При цьому слід визнати, що отримане зниження рівня тіньової економіки за цим методом є одним з наслідків дотримання суб'єктами господарювання та населенням цілеспрямованої політики щодо раціонального та економного використання енергетичних ресурсів в умовах підвищення тарифів на електроенергію та газ.

4. Найбільший рівень тіньової економіки традиційно показав метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 54% від обсягу офіційного ВВП, що менше на 2 в.п. порівняно з показником I кварталу 2015 року. Тенденція до скорочення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються в «тіні», засвідчується перевищенням темпів зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 14,3% порівняно з обсягом січня-березня 2015 року) над темпами зростання скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (+13,1% відповідно). Скорочення рівня тіньової економіки за цим методом відбулося на тлі поступового пошкваллення споживчого попиту в умовах зменшення темпів падіння реальної заробітної плати (6,8% у січні-березні 2016 року порівняно з 20,1% падіння у відповідному періоді 2015 року) поряд зі збереженням значних обсягів заборгованості з виплати заробітної плати та зростанням тарифів на електроенергію.

Звичайно, тіньова економіка є загальносвітовим, глобальним явищем, певною мірою характерним для всіх країн. У загальносвітовому масштабі її частка становить 5-10% ВВП, в африканських і південноамериканських державах – 25-30%, Росії – 41,6%, Казахстані – 34,3%, Греції – 29%, Італії (27,8%), Іспанія (23,6%) та Бельгія (23,4%), Білорусії – 19,3%, потім – Ірландія, Канада, Франція та Німеччина (14,9-16,3%). На нижчі показники мають Австрія (9,1%), США (8,9%) та Швейцарія (8%).

Пріоритетним та принципово важливим напрямом сучасної економічної політики України є детінізація її тіньового сектора.

Стратегічною метою детінізації економіки є істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів в легальну економіку та примноження національного багатства.

Пріоритетами детінізації економіки в контексті реалізації економічних реформ є детінізація фінансових потоків та легалізація ринку праці.

Замість існуючої радянської системи регулювання економіки необхідним є впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні

заснати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменшити стимули до тіньової діяльності та покращити контроль державної влади за тіньовими операціями.

Податкова реформа має бути спрямована на забезпечення всім суб'єктам господарювання однакових умов оподаткування, зменшення податкового навантаження.

Поширення безготівкових розрахунків дозволить більш повно контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи.

Передумовою детінізації ринку праці є реформа пенсійної системи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку – відрахування до пенсійного фонду є надто високими на тлі незадовільної системи пенсійного забезпечення. Основною причиною цього є те, що пенсійна система України значною мірою ґрунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки з державного бюджету на постійне покриття дефіциту Пенсійного фонду та високі пільги для деяких категорій пенсіонерів на тлі низьких пенсій для більшості пенсіонерів.

Судова реформа має бути спрямована на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, боротьбу з рейдерством.

ВИСНОВКИ

Тінізація економіки спричиняє структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України. За даними Мінекономрозвитку в I кварталі 2016 року рівень тіньової економіки склав 41% від офіційного ВВП. У порівнянні з провідними країнами світу цей показник є досить високим. Пріоритетами детінізації економіки в контексті реалізації економічних реформ є посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційної реформи, реформування податкової, банківської, судової, пенсійної систем та легалізація ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зянько В. В. Тіньові доходи та шляхи їх зменшення в Україні. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2008. № 1. С. 92–93.
2. Лопатін О. К. Макроекономічна модель тіньової економіки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 10. С. 8–9.
3. Засанська О. В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 5. С. 76–84.
4. Варналій З. Шляхи детінізації економіки України та її особливості. *Банківська справа*. 2007. № 2. С. 56–66.
5. Мазур І. Фінансова глобалізація як один з основних чинників тінізації світового господарства. *Вища школа*. 2008. № 2. С. 34–46.
6. Шелест В. В. Тіньові фінансові операції: види та шляхи запобігання. *Актуальні проблеми економіки*. 2007. № 3. С. 190–195.

REFERENCES

1. Zyanko, V.V. (2008), "Shadow income and ways to decrease in Ukraine", *Visnik Vinnitskogo politekhnichnogo institutu*, no 1, pp. 92-93.
2. Lopatin, O.K. (2008), "Macroeconomic model of Ukraine's shadow economy", *Aktualni problemi ekonomiki*, no 10, pp. 8-9.
3. Zasanska, O.V. (2009), "The theoretical framework to combat shadow economy", *Aktualni problemi ekonomiki*, no 5, pp. 76-84.
4. Varnaliy, Z. (2007), "Ways of Shadow Economy of Ukraine and AI features", *Bankivska sprava*, no 2, pp. 56-66.
5. Mazur, I. (2008), "Financial globalization as one of the main factors of shadow world economy", *Vishcha shkola*, no 2, pp. 34-46.
6. Shelest, V.V. (2007), "Shadow financial transactions: types and ways of prevention", *Aktualni problemi ekonomiki*, no 3, pp. 190-195.